

TERSCHELLING.

DOOR

F. W. VAN EEDEN.

*O Skielinge, mi laondsje,
Dou leist mi oan 't hort!
Wd die net res priset
Di docht di te kort!*

Volksliedje.

De Amsterdamsche boot, komt iets te laat te Harlingen aan. De vlag is geheschen als sein dat er passagiers voor Terschelling zijn; maar de Terschellingsche boot kan niet langer wachten en stoomt den Amsterdammer te gemoet. Passagiers en goederen worden nu in een oogwenk overhandigd, — en weldra staan wij op het verdek van een allerlieft schroefbootje, smal en lang, fier, boeg omhoog, het woelige water klievend.

Het bootje is fraai van bouw en hoogst zindelijk; de bemanning is niet talrijk, maar 't zijn flinke en fatsoenlijke mannen met open vertrouwbaar gezicht. De grauwwaardige stuurman beweegt het rad met vaste hand en tuurt scherp voor zich uit. De heldere oogen dringen in de nevelige verte door; zijn aanblik geeft ons een korte wijl zee-mansmoed; 't is of wij één zijn met het scheepje, en met een onbeschrijfelijk vrijheidsgevoel zweven we op en neer vooruit, in de onmetelijke ruimte.

De bevaarbare diepe geul tusschen de bakens is niet breed en maakt noordwaarts en verder westwaarts een wijde bocht. Links het lage

eilandje Grind, [met enkele rietachtige grasbossen, even boven de oppervlakte der zee zichtbaar. Voormaals was dat eiland bewoond en veel grooter. In de middeleeuwen lag daar zelfs een stadje, dat in 1215 nog met grachten en wallen werd voorzien en waar door de kloosterlingen van Ludingakerk een beroemde school gevestigd was. In 1287 is dit stadje door het toenemende geweld der zee verzwolgen en sinds spoorloos verdwenen.

Groote bruinvisschen plassen in de woelende golven, en het afgebroken gelui van een bel-boei klinkt plechtig en raadselachtig als een nagalm van de vrome broeders van Ludingakerk.

Weldra zien wij links vooruit een breeden witten heuvel. Dat is Vlieland, en rechts onderscheiden we den hoogen vuurtoren van Terschelling. Ter zijde van dien toren duikt een lange reeks schoon gewelfde duinen op; aan de andere zijde ligt het groote vriendelijke dorp Westerschelling.

Na al die vlakke lijnen en nuchtere torentjes van de Hollandsche en Friesche kust, is dit vergezicht een ware verkwikking. De uitroep »Napels" van een mijner medepassagiers was zeker iets overdreven, maar gewettigd door die tegenstelling.

Welhaast zijn we in de ruime en veilige haven. Een warme avondzon beschijnt over de nette huizen de talrijke Terschellingens, groot en klein, die op de kaai heen en weer wandelen, op den uitkijk naar de boot, die hun eenmaal daags het nieuws van het vasteland komt aanbrengen.

Terschelling is voor vele Nederlanders nog een onzalig, kaal en verlaten oord, zonder boomen, een winderig armoedig visschers-eiland, waar de vreemdeling als een wilde wordt aangegaapt of om centen nageloopt. Ik wenschte mij geluk, dat ik aan die meening geen geloof had gehecht.

Wij stappen aan wal, en zien dadelijk dat het hier goed is. Een vroolijk snappend jong volkje staat rondom ons, maar gansch verschillend van de liederlijke kaailoopers onzer groote havenplaatsen of de onbeschaamde bedorven knapen onzer meest beroemde zeebaden.

We hooren een eigen taal, — als Friesch, — en toch anders; liefelijker van klank; maar de volwassenen spreken Hollandsch. De oudheid leeft het langst in de kinderen.

Westerschelling is een groot en ruim gebouwd dorp; de hoofdstraat is breed, door oude, dichtbebladerde iepen beschaduwd. De meeste huizen hebben nog een oud-vaderlandsch karakter. Trapgevels, bankjes

voor de deur en ijzeren ankers met een jaartal uit de 17de eeuw in de muren. De dakvorsten zijn met breede, witte kalkzoomen aangestroken, 't geen met de roode daken een aangename tegenstelling vormt.

De weg is niet bestraat, maar het zand is zacht en het regenwater trekt daarin spoedig weg. De meeste Terschellingens loopen op pantoffels. De huisdeuren zijn slechts met de klink gesloten of staan half open. Van onveiligheid niets. Aartsvaderlijk, huiselijk en gezellig is hier het leven.

In de kleine winkeltjes wonen verschillende handelstakken eendrachtiglijk bijeen: boeken en sigaren, manufacturen en koek. Zulke winkels boeien mij dikwijls meer dan onze moderne magazijnen, schitterend van brons en goud, maar ledig van zin. In onze groote steden zoek ik bij voorkeur de kleine straten en achterbuurten, met de klassieke veelzijdige winkeltjes. Een hoopje heiboenders, een servies van lichtgroen aardewerk, een flesch met gekleurde pepermint, een dito met stervormige koekjes, een dito met blauwswel, een bakje met knikkers, een prent van »Jan de Wasscher en zijn wijf"; die winkeltjes zijn voor de studie van ons volkskarakter meer waard dan de eentonige, vervelende rijen moderne particuliere huizen, waarin zoo velen hun leven in voorgeschreven tijdverdrijf stelselmatig trachten te doorworstelen.

Een enkele winkel met spiegelruitte in de Terschellingsche hoofdstraat wekt ernstig gepeins.

De hooge zware vuurtoren geeft het dorp een stadachtig aanzien. In den zomer branden hier geen straatlantarens en is het torenlicht de eenige gids in de zandige straten.

Al bestaat Terschelling voor een groot deel uit een lange, breede duinreeks, zoo is het toch heel wat anders dan een uit zee opgerezen zandbank. Duidelijk blijkt het dat de bodem hier veel ouder is, en dat vóór de inbraak der Zuiderzee, de Noordzee-eilanden aan het vasteland waren verbonden.

Volgens oude schrijvers waren Terschelling en Ameland in de 7de eeuw nog aan Friesland, als gedeelten van Oostergoo verbonden en was Terschelling tot in de 13de eeuw slechts door een smallen stroom (het Flie) van Vlieland (beter Flieland) gescheiden. Door die schrijvers wordt het inbreken der Zuiderzee toegeschreven aan de monniken, die tot afleiding van het water uit hunne landerijen kanalen groeven, waarmede aan de zee een doortocht werd gebaad.

Terschelling is na Tessel het grootste onzer Noordzee-eilanden. Het

strekt zich uit over een lengte van ongeveer 4 uren gaans en is $\frac{3}{4}$ uur gaans breed, de droge zandplaten niet medegerekend, die aan de noordwest- en oostzijde een voortzetting van het eiland vormen. Het telt ongeveer 3500 inwoners, verdeeld over verschillende dorpen en buurten, waarvan Westerschelling en Midlands de grootste zijn. De inlandsche naam Skielinge klinkt Noorsch, het voorvoegsel Ter is van later datum, toen men ook schreef Ter Gouw en Ter Neuzen.

Na mijn bezoek van Tessel in 1867 (zie Album der Natuur 1868, bl. 330) is de Flora der Noordzee-eilanden met groote zorg onderzocht en beschreven door den jeugdigen en veelbelovenden FRANCISCUS HOLKEMA, die echter reeds in 1870, waarschijnlijk ten gevolge der vermoeienissen van deze niet gemakkelijke botanische onderzoeksreis, is overleden. Zijn nagelaten werk is een der beste bijdragen tot de kennis onzer eiland flora en geeft in aansluiting met de onderzoekingen van NÖLDEKE, een uitmuntend overzicht der Flora van de geheele reeks der Nederlandsche en Oostfriesche Noordzee-eilanden, wier oorsprong en verhouding tot het vasteland overal nagenoeg dezelfde zijn.

De Flora dezer eilanden, wel verre van schraal en eentonig, — is rijker dan men oppervlakkig zou vermoeden en vertoont op elk eiland een bijzonder karakter. Zij vertegenwoordigt verschillende vormen van den bodem: de diluviale heuvels der oostelijke provinciën, de kleibezinkingen aan de riviermonden en de eigenlijke duinen strandflora die de kusten van Holland en Zeeland kenmerkt. Maar bovendien vertoont zij ook eigenaardige, op zich zelve staande vormen, die op vreemde, onbekende oorzaken wijzen en veel stof tot nadenken geven, — gelijk de Natuur overal haar raadsels heeft.

Op een heerlijken morgen van de zeldzaam schoone Augustusmaand van 1884 deden wij onzen eersten tocht van Westerschelling over de duinen oostwaarts. Aan den voet van den vuurtoren zien we de gewone planten der zeedorpen: de kleine rooskleurige Malva (*M. vulgaris*), het Jacobs-kruiskruid, hier Annebiena-boompje (*Senecio Jacobaea discoideus*), het gele Walstroo (*Galium verum*), de Reigersbek (*Erodium Cicutarium*), de kruipertjes (*Hordeum murinum*), de blauwe Jasionne, de gele Rolklover (*Lotus corniculatus*), de ganserik (*Potentilla reptans*), de witte duinroos (*Rosa pimpinellifolia*), het driekleurig

viooltje en de elders zeldzame malrove (*Marrubium vulgare*), met haar ruw gerimpelde grauwe bladen en witte bloemhoofdjes.

Doch reeds hier zeggen ons talrijke heideplanten (*Calluna vulgaris* en *Erica Tetralix*) dat de zeeduinen op diluviale heuvels rusten of zich daarmee hebben vermengd. De welriekende gagel (*Myrica Gale*), hier »hopriezen'', en de heideachtige kraaienbessen (*Empetrum nigrum*) komen weldra dit verschijnsel bevestigen. Aan dien diluvialen ondergrond heeft Terschelling, gelijk Tessel en Vlieland, zijn behoud te danken.

De meeste vlakten van de duinen op Terschelling zijn rijk aan heide en gagel en verschillen daardoor geheel van de Haarlemsche duinen, gekenmerkt door den welriekenden tym en het goudgele *Sedum acre*, die hier ontbreken. Het zandrietgras (*Carex arenaria*), uit welks lange uitloopers regelmatige bosjes bladen ontluiken, is hier zoowel als overal in alle duinen algemeen en wordt in groot aantal vergezeld door de *Carex trinervis*, een rietgras, aan zijn dikke, grauwe aren spoedig te herkennen, en eigen aan de Nederlandsche en Belgische kusten.

Behalve den tym en het *Sedum* missen wij hier ook den blauwen kruisdistel (*Eryngium maritimum*) met zijn architectonisch, als uit blik gevormde stekelige bladen. Op Terschelling komt deze alleen aan de oostzijde voor, en in het Noordwesten vond ik slechts een enkele plant. Ook de in Holland algemeene duindoorn (*Hippophaë*) hier »hagedoris'', is zeldzaam. Het Jacobs-kruiskruid met zijn gele straallooze bloemen en bezet met de welbekende geel en zwart geringde rupsen van de Jacobs-kapel, is hier talrijk.

Noordwaarts van den vuurtoren, in het zoogenaamd Zwartduin, zijn de duinen vol van stukjes verkoold hout en puin, afkomstig van het oude Westerschelling, dat in 1666 door de Engelschen is verbrand.

Voorbij den vuurtoren dalen we van de hooge duinen in de eerste groene duinvlakte, waar op de laagste plekken de moerassige bodem met de schoone purperen bloemaren van het ijzerhard (*Lythrum Salicaria*) is getooid. De grondtoon van die vlakte en de omgevende hellingen is het grauwe of zilverachtige groen van de kruipwilgen, hier »riezen'', die met hun ondoordringbaar struikgewas den bodem bedekken en voor verstuiven bewaren. Onder die kruipwilgen vinden wij de tormentil met hare handvormige bladen en gele bloempjes, voorheen om haar heelende kracht beroemd, het lichtblauwe hondsviooltje, de zilvergrijze *Filago minima* en de paars-blauwe *Prunella*, de kleine zuring (*Rumex Acetosella*), het duizendblad (*Achillea Millefolium*), het witte en het gele walstroo. Maar behalve deze gewone duinplanten

vinden wij hier ook een vreemde verschijning, een dochter van het Zuiden, die hier onder de beschutting der ruwe Noordsche broeders welig tiert, doch bij oppervlakkig zoeken licht over het hoofd wordt gezien: het zonnekruid (*Helianthemum guttatum*), een teeder, laag, eenjarig plantje, welks betrekkelijk groote bloemen op elk blaadje rood gevlekt, slechts gedurende de morgenuren zichtbaar zijn. Dit plantje is zeer algemeen in de landen rondom de Middellandsche Zee, op de Kanarische en Azorische eilanden, in Spanje en Portugal tot midden Frankrijk en zeer zeldzaam in noordelijk Europa gevonden, namelijk in noord-oostelijk Duitschland, in zuidelijk Ierland, op de eilanden Jersey en Anglesey en talrijk op Norderney, Terschelling en Vlieland. De familie der Cistineeën, waartoe het behoort, is kenmerkend voor het gebied der Middellandsche Zee. De meesten bloeien slechts bij fellen zonneschijn in den vroegen morgen.

Het zonnekruid bloeit op Vlieland nog schooner dan op Terschelling. Zijn bloeitijd is Juni. Toen ik in Augustus Terschelling bezocht, was het reeds verwelkt en verdwenen.

Een groene vallei strekt zich nu tusschen hooge duinen van Zuid tot Noord voor ons uit. In het midden is een blauwe waterplas met drassige oevers en hoog riet omzoomd. Deze vlakte heet »Doodemans-kisten». Hier was voorheen het uiteinde van de haven en de begraafplaats der op Terschelling aangespoelde schipbreukelingen.

Van ouds is het eiland wegens de talrijke schipbreuken in zijn omgeving berucht. De strandvonderij in haar ouden en hedendaagschen vorm was en is steeds een niet onvoordeelige liefhebberij der Terschellingens. Alle baantjes, waarin het voordeel onverwacht en als bij verrassing komt, behagen den mensch gewoonlijk meer dan geregeld winstbejag. 't Is een uiting van den vrijheidsgeest, ook zichtbaar in jacht en visscherij, in loterij en weddingschap. Doch vergeten wij niet dat tegenwoordig het voordeel gering is en daardoor de heldhaftige moed en zelfopoffering bij het redden der schipbreukelingen des te edeler.

In het blauwe meertje zijn geen »dode mannen» te zien, maar een troepje lachende en plassende kleine Terschellingens in natuurkostuum — het beeld des eeuwig jeugdigen levens.

De lage drassige oevers van het meertje zijn met een rijk afgewisseld groen kleed bedekt. Rietgrassen en bloembiezen overschaduwden allerliefste miniatuurplantjes, die ik in de duinstreken van het vasteland zelden aantrof: de rooskleurige *Anagallis tenella* met hare sier-

lijk ronde vinblaadjes ter wederzijden van dunne, uitgespreide bladsteeltjes, de *Littorella lacustris*, een zuster van onze weegbree, maar zeer klein van vorm en kenbaar aan hare lang uitstekende helmdraden, de *Cicendia filiformis* met draadlijne stengels en gele bloempjes, en de rozeroode *Erythraea pulchella*, het kleinste duizendguldenkruid. Hier groeien zeldzame bloembiezen: *Juncus balticus*, *J. pygmaeus* en *J. triandrus*, die, behalve op Vlieland, niet op de andere eilanden voorkomen. HOLKEMA vond op Terschelling alleen 14 soorten van bloembiezen (*Juncus*), waarbij door mij nog een soort (*J. maritimus*) gevoegd is. Het aantal soorten in ons geheele land bedraagt 21.

In het meertje zien wij tusschen het riet de zwarte bloemkolven der duikelaars of doetebolten (*Typha angustifolia*), de pitbiezen, »pidden» (*Juncus conglomeratus*), de waterweegbree (*Alisma Plantago*) met uitgespreide wit-violette bloemtrossen, de water-duizend-knoop (*Polygonum amphibium*), met hare fraaie, dikke rose-witte bloemaren, de gele lischbloem (*Iris Pseudacorus*) en de teedere witte bloemen en glanzige ronde bladen van het kikkerkruid (*Hydrocharis Morsus ranae*).

Doch de geheele vlakte is vol van allerlei gebloemde. De gele moeras-boterbloem (*Ranunculus Flammula*), de edele witte *Parnassia*, de *Pyrola rotundifolia* en *P. minor*, de eerenprijs (*Veronica scutellata*), de lage *Carex Oederi*, het kleinste rietgras, de waterbiezen (*Scirpus lacustris*) met hare roodbruine bloempakjes, de groote en kleine kamille (*Chrysanthemum inodorum* en *Matricaria Chamomilla*), de dollie kervel, verschillende zuringsoorten (*Rumex Acetosella*, *R. maritimus*, *R. crispus*) en de witte sterretjes van het zandkruid (*Lepigonum medium*).

Door de *Littorella*, de *Pyrola minor*, de *Cicendia* en de *Juncus balticus* verschilt deze vlakte van de Noordhollandsche duinvlakten, en vertoont zij een meer diluviaal karakter. Ook in aanblik doet zij denken aan een overouden vasten grond, door zeezand gedeeltelijk overstoven.

De Noordzee-eilanden hebben vroeger een deel uitgemaakt van de Nederlandsche kust en zijn door de toenemende macht der zee van het vasteland gescheiden. Volgens eene overlevering kon men in 1410 nog op een rafter (pont of vlot) van Harlingen naar Terschelling gaan.

Wij verlaten de bloemrijke Doodemansvallei en wandelen oostwaarts langs zandige dorre duinhellingen en door meerdere kleine groene valleitjes, wier flora met de eerstgenoemde overeenkomt. Het hondsgras (*Triticum caninum*) en de bies-tarwe (*T. junceum*) verkondigen een schralen bodem, de paardenbloem (*Taraxacum officinale*), de els en het raapzaad een vruchtbaarder grond. In sommige zandkommen groeien

talrijke bloembiezen, vooral de *Juncus lamprocarpus* met wijd vertakt bloemstengel, en de *Juncus alpinus* met meer gedrongen glanzend zwartbruine bloemtuil. Deze laatste is veel talrijker op Terschelling dan in de Hollandsche duinstreken. Ook de *Juncus conglomeratus*, hier »pidden», kenbaar aan zijn zijdelingsche kogelronde bloemhoofdjes, komt hier veel voor. Een enkele vlierstruik vertegenwoordigt met elzen en witte en ruige wilgen het geboomte.

Na ongeveer een uur gaans door dit warme, zonnige oord, zien we een breede heuvelreeks vóór ons, waarop gepluimde helmbossen wiegelen. Daarachter ligt het Studentenplak, het doel van onzen tocht van heden. Deze vallei is een der grootste en merkwaardigste duinvlakten van het eiland, maar ook van Nederland, ja van Europa, merkwaardig door een plant, wier aanwezigheid aldaar het eerst door HOLKEMA is bekend gemaakt, de groote veenbes (*Vaccinium macrocarpon*). Deze plant gelijkt op de gewone veenbes (*V. Oxyccus*) onzer lage heidestreken, doch is grooter, meer struikachtig en heeft fraai rozeroode bloemen en groote zwartpurperen vruchten. Oorspronkelijk in Noord-Amerika, is zij buiten dat werelddeel nergens elders in het wild gevonden dan op Terschelling. Het vermoeden dat zaden of vruchten dezer plant bij toeval op Terschelling zijn gekomen, is dus natuurlijk. Zij groeit in Amerika van het meer Huron door Canada tot den Saskatchewan en bij den mond van den Columbia-stroom en de Stille Zee, in veenige moerassen en hare vruchten worden daar ingemaakt en in het groot uitgevoerd onder den naam van »large Cranberry». Het is dus mogelijk dat die vruchten op Terschelling zijn gekomen, hetzij door een schipbreuk, hetzij door een of ander zeevaarder, die ze uit Amerika meebracht en er een welgelukte proef mee heeft genomen. Dat zij zeer lang op Terschelling heeft gegroeid, vóór HOLKEMA haar in 1868 het eerst vond, blijkt uit haar volksnaam »Leppeltje-heide» of »Blaedje-heide.»

Er is echter ook iets voor de oorspronkelijkheid op Terschelling te zeggen. Het geslacht *Vaccinium*, waartoe onze blauwbessen, vossenbessen en veenbessen, en de hier te lande alleen bij Borkulo voorkomende rijsbessen behooren, is over het geheele Noordelijke halfond verspreid en zoowel blauwbessen als rijsbessen groeien ook in Noord-Amerika in 't wild. Wellicht is de groote veenbes in ouden tijd in Noord-Europa aanwezig geweest, doch door het uitdrogen en bouwbaar maken der veenmoerassen overal elders uitgeroeid, en in een afgelegen oord van het weinig bezochte eiland als een kostbaar overblijfsel bewaard gebleven?

Het Studentenplak ligt vóór ons: een uitgestrekte groene vlakte, langwerpig, oost- west, tusschen middelmatig hooge duinen. De bodem is vochtiger en het groen weliger dan in de Noordhollandsche duinvlakten. Het grootste gedeelte is bedekt met de *Vaccinium macrocarpon*, wier talrijke dooreengroeiende taaie stengels soms twee voet hoog groeien en onze schreden vertragen. De vruchten zijn nog onrijp en hard, maar zoo talrijk dat ze bij het gaan tegen de schoenen rammelen.

Tusschen de *Vaccinium* groeien kruipwilgen, bloembiezen, rietgrassen, tormentil, op de vochtigste plekken de rondbladige waternavel (*Hydrocotyle*), het duizendguldenkruid, hier »centaurik" (*Erythraea littoralis*), de heide, en op hoogere zandige plekken wilde zuring (*Rumex crispus*), wier bladen in Augustus reeds verdroogd zijn en op tabak gelijken.

De vlakte is twintig minuten gaans, dus ruim een Kilometer lang. Een arme Terschellinger is bezig met heide maaien; hij snijdt vooral de taaie stengels der *Vacciniums* af en pakt die opeen tot een grooten bundel, dien hij straks tegen het sober loon van 50 cents naar den bakker brengt, voor brandstof in de oven.

Als de Terschellingers, in plaats van deze plant te maaien, haar in alle veenige duinpannen gingen aankweken om de vruchten, zouden zij zeker meer voordeel behalen. In Duitschland wordt de groote veenbes hier en daar om haar vruchten aangekweekt en wordt die cultuur zelfs aanbevolen. Hoeveel te meer geldt dit voor Terschelling, waar de grond zoo uitstekend voor de teelt dier plant geschikt is?

Het wordt echter tijd, want sedert het bezoek van HOLKEMA in 1868 en 1869 schijnt de plant er niet meer zoo algemeen voor te komen, daar haar eigenlijke gebied, de veenige vochtige duinvlakten, meer en meer door het rusteloos stuivende zand worden overstelpt. Zoo is ook een door hem bezochte vlakte, het Groene-plak, thans nagenoeg geheel verzand. Ik vond de *Vaccinium* buiten het Studentenplak slechts hier en daar.

Voor al aan de oost- en noordoostzijde is Terschellings duin een treurige, stuivende wildernis.

Door zulke halfverzande duinvlakten keeren wij naar Westerschelling terug: omstreeks halfweg het dorp komen wij in een kleine groene vlakte, wier flora geheel het diluviaal karakter draagt van de Geldersche lage heistrekken. Hier groeien de bevallige insecten-eetster, de zondaaw (*Drosera rotundifolia*) met haar sappige, ronde, roode, geklierde blaadjes, de edele Parnassia, de beide *Pyrola*-soorten, en de witte *Samolus*,

van wier tweeden naam »Valerandi'' ik nog steeds de beteekenis zoek. Heeft LINNAEUS dien naam aan een ouden volksnaam ontleend, dan kan deze, evenals Valeriaan met »Baldrian'', in verband staan met de oud-Noordsche sagen. Samolus was bij de ouden een kruid dat onzichtbaar kon maken, als men het met de linkerhand en zonder er naar te zien, uittrok.

De bloembiezen (*Juncus lamprocarpus*) hebben hier veel nederliggende en half opstijgende stengels. Ook het driekleurig viooltje vertoont zich in deze duinen vaak in sierlijk uitgespreiden vorm (*Viola tricolor* var. *syrtica*) en evenzoo ligt het gewone struisgras in uitgespreide rozetten met lange kruipende stengels (*Agrostis stolonifera* var. *prorepens*). Hier schijnt eene eigenschap van den bodem te werken, waardoor die plantjes zich zoo naar de aarde getrokken voelen. Maar ook in dien vorm zijn ze karaktervol. Zoo zal ook de vrije mensch, indien hij al gedwongen wordt, in een nederige loopbaan te blijven, toch daarin eigenaardig en oorspronkelijk zijn.

De bewoonde streek van het eiland strekt zich uit van den voet der duinen naar de Zuiderzee, een bebouwde vruchtbare vlakte, met drie dorpen en eenige kleine buurten of gehuchten, wier vreemd klinkende namen van de grijze oudheid spreken.

Van Westerschelling gaan wij langs de duinen, waar het steeds aanslibbende strand een breede bocht, den Dellewal vormt. Rechts zien wij over het strand in de verte de ondiepe, weinig bewogen zee, die steeds voortgaat hier klei af te zetten, waardoor zich allengs drooge plekken of schorren vormen. Het land wordt hier door een hoogen dijk beschermd en de buitendijksche aanslibbingen staan in rijken bloei. Uitgestrekte vlakten zijn violet en blauw gekleurd door de zware bloemtrossen der lamsooren (*Statice Limonium*) en de ster-vormige violet en gele *Aster Tripodium*. Iets verder bloeit niet minder talrijk het rooskleurige fijn gebladerde zeegras (*Statice elongata*). Het violet en rose wordt afgewisseld door het zilvergrauw van de zee-alsem (*Artemisia maritima*), wier fijn verdeeld loof bij sommige exemplaren neergebogen (var. *salina*), bij andere opgericht is (var. *gallica*). De porselein-melde (*Halimus portulacoides*) heeft breedere zilvergrauwe bladen, en de zeekraal of sulte (*Salicornia herbacea*) die hier in groote hoeveelheid groeit, is kennelijk aan hare groene, sappige, geleede stengels. Zij is hier echter niet, zooals in Zeeland, als een aangename groente bekend. Ook de zeeraket (*Cakile maritima*), met hare licht violette of witte bloemen, het kleine witte zandkruid (*Lepigonum marginatum*) en

het bezemkruid (*Lepidium ruderale*) met zijn talrijke ronde hauwtjes komen hier talrijk voor. Verder de *Triglochin maritimum* met lange schrale groenachtige bloemstengels, het zee-melkkruid (*Glaux maritima*), een kruipend plantje met dikke groene blaadjes en roode bloempjes, de hartshoorn (*Plantago Coronopus*), een weegbree, eigenaardig door hare bladrozetten en bochtig opstijgende bloemstelen en de aardbeiklaver (*Trifolium fragiferum*), wier dikke, met gezwollen vliezige vruchtkelken bezette hoofdjes haar van alle klaversoorten onderscheiden, ziedaar een oppervlakkig beeld van de flora der schorren, die vooral in Zeeland heerschappij voert. Hier zien wij een uitgestrekt bloemtapijt, afwisselend in zacht rose en violet. Hier kon de dichter spreken:

»ic sal varen in 't geblode velt, daer Blancifloeren siele
»jeghen die mine gadert ende leset bloemekine.»

Hoe geheel anders is deze flora dan die van gindsche duinen! Hoe duidelijk leeren wij hier dat het karakter der planten innig samenhangt met dat van den bodem en dat de bodem dus den toon geeft aan elk landschap.

Langs den dijk vinden wij nog de stekelige Kali (*Salsola Kali*) met hare vliezige vruchtjes, melde-soorten (*Atriplex patula*, *A. latifolia* en *A. littoralis*), de zeeganzervoet (*Chenopodium maritimum*), de *Schoberia maritima*, allen planten met bescheidene groenachtige bloempjes en behoorende tot de groote familie der Chenopodeeën, wier geslachten zooveel moeite geven aan den ordenenden botanicus. Wie zich verdiept in de vergelijkende studie van de geslachten *Atriplex* en *Chenopodium*, zal wellicht uitroepen dat zulk schorremorrie eigenlijk geen plaats in een fatsoenlijk systeem verdient. Die uitroep is een bewijs dat we eigenlijk nog aan het begin staan van de wetenschap der plantenvormen en hunne oorzaken.

De vroegere geleerde maakte een systeem uit oppervlakkige gegevens, en wrong daarin zijn gansche wereldbeschouwing. Zoo smeedde hij op allerlei gebied de ijzeren ketenen, waarin wij nog ten deele zuchten. Zoo schiep hij naar zijn beeld een Natuur van papier en stelde zich zelf als wetgever. Het streven van onze wetenschap moet zijn, die ketenen allens af te schudden, de papieren wanden door te slaan en te bewijzen dat al wat wij in hokjes en loketjes hebben afgezonderd, één en dezelfde Natuur is.

Wij zijn nu van den dijk meer binnenwaarts gewandeld en zien ter wederzijden groene weilanden met veel vee en paarden, en vóór

ons uit boschjes en gehuchten met vriendelijke boerenwoningen. De veehouderij en vooral de paardenfokkerij zijn hier het voornamelijk bedrijf der landbouwers. Zelden komt men een span paarden tegen of er loopt een los veulen naast. Ook de eendenkooien leveren hier goede verdiensten. In 't algemeen maakte Terschelling op mij den indruk van een welvarend landje. Geen groote rijkdom, maar ook geen akelige armoede; het volk scheen mij kalm, gelukkig en gezond van lijf en ziel en, naar ik vernam, heeft de medische faculteit er weinig te doen.

De eerste buurt, waar langs onze weg leidt, bestaat uit vier of vijf huizen met tuintjes of erfjes omringd, iets hooger liggende dan de schilderachtige bochtige weg.

In die tuintjes bloeien goudbloemen, Lathyrussen, anjelieren, lelies en rozen; op de grasveldjes liggen kleedingstukken te drogen of grazen geiten of schapen. Aardige kinderen spelen onder de heggen en op den ongelijken weg. Een stille landelijke zonnige natuur en ik weet niet welk een karakter van hooge oudheid. Deze buurt heet Kinnum, alzoo herinnerend aan het Angelsaksische Cyn-ham (goede woning) en het Noordhollandsche Kennemerland.

Die naam bevestigt mijne overtuiging dat het oude Kennemerland veel grooter is geweest dan de streek die thans nog bij overlevering dezen naam draagt, en dus een groot deel van dit gebied door de zee is verzwolgen.

Kennemerland was het oudste gedeelte van Nederland, waarvan de historische oorkonden gewagen. Het was reeds een bloeiend land en door zijne ligging als noordelijke uithoek aan zee zeker van de grootste beteekenis, toen LODEWIJK DE VROME het in leen afstond aan den Noorman ROBEK, en de heeren van Kennemerland waren er lang vóór de graven van Holland. Mij is het ontwijfelbaar dat de Noormannen vooral in Kennemerland, een grooten invloed hebben gehad en dat het Kennemer-volkstype nauw aan het Noorsche verwand is. De Noormannen worden steeds voorgesteld als bloeddorstige wreedaards, die het land uitmoorden en platbrandden; doch bij grondig onderzoek bemerkt men dat de berichtgevers van de middeleeuwen niet geheel van eenzijdigheid zijn vrij te pleiten.

Nergens werd ik meer overtuigd dat Terschelling een brokstuk is van een ondergegaan groot land dan in het landelijk buurtje Kinnum.

We zitten op een grooten scheepsmast tegen den muur der boerenwoning. De vriendelijke bewoonster noodigt ons in het koele woon-

vertrek uit te rusten. Hoe gezellig is die kamer met haar houten beschoot, tegeltjes, matten en eenvoudige meubels, in vergelijking met de onhuiselijke witte behangsels, roode tafelkleeden en glanzende politoerstoelen onzer vasteland-boeren.

De huizen liggen verderop in verscheidene kleine groepen verspreid, die evenals Kinnum bijzondere namen dragen: Hee, Kaart, Stortum, Sierop, Landerum, Formerum en Lies. De tuinen zijn nu eens door heggen, dan door schuttingen met palissaden er boven omringd. Vruchtboomen zijn er niet zeldzaam. Langs den weg groeien meest popels (*P. monilifera*), wilgen en elzen. De zandweg slingert door weiden graanlanden, die door smalle slooten zijn afgescheiden. Langs den weg groeit de krok (*Vicia Cracca*) met slingerende stengels en fraai donkerblauwe vlinderbloemen in trossen, de kleine roode *Vicia angustifolia*, de duizendknoop (*Polygonum Persicaria*), een soort wilde boekweit, die op elk blad een zwarte vlek draagt en daarom in Holland bloeddrop genoemd wordt. Bij den dood van Christus weenden alle planten; alleen deze plant weigerde; daarom heeft zij tot straf het bloedig teeken ontvangen. Deze sage leeft nog in de buurt van Haarlem; zij herinnert aan de Misteltein der Skandinaviërs.

Van de grassen zag ik de zachte dravik (*Bromus mollis*), de vossenstaart (*Alopecurus geniculatus*), de kweek (*Triticum repens*), het zorggras (*Holcus lanatus*), de lage zandhaver (*Avena caryophylllea*) en overal het gewone beemdgras (*Poa annua*).

Wilgen en popels zijn veel aangeplant en verwilderd; vooral de witte wilg (*Salix alba*) en de Canada-popel. De heggen van Mei-doorns prijken met de goudgele kamperfoelie en hier en daar met de donker violette nachtschade (*Solanum Dulcamara*).

Langs de slooten de hanepoot (*Ranunculus repens*), hier »goukeblommen», met zijn sierlijke handvormig ingesneden bladen, de lichtviolette watermunt (*Mentha aquatica*), de witte en roode klaver, de azuurblauwe eerenprijs (*Veronica Anagallis*), de kamille, de gele rolklaver (*Lotus uliginosus*), de wolfsfoot (*Lycopus europaeus*) met talrijke witte, wijd uiteen staande bloemtrosjes, en het penningkruid (*Lysimachia Nummularia*) met zijn glanzige ronde blaadjes.

In het water de paardenstaart (*Hippuris vulgaris*), die als een groene pyramide uit het water oprijst, het tandzaad (*Bidens tripartita* en *B. cernua*) met dofgele saamgestelde bloemen, de water-aardbei (*Comarum palustre*), kenbaar aan hare donkerroode stengels en vruchtkelken, de watervinkel (*Phellandrium aquaticum*), een schermbloem

met uitgespreid loof, een klein bosch op het water vormend, de egelskop (*Sparganium ramosum*), de waterkers (*Nasturtium palustre*), het eendekroos, hier »einegrus'', de witte waterranonkel (*Batrachium fluitans*).

In de roggelanden de blauwe korenbloem, de gele vonkelaar (*Chrysanthemum segetum*) en de witte vuurwortel (*Chr. inodorum*).

Tusschen de weiden, graanlanden en boschjes ligt het dorp Midsland met zijn nieuwe fraaie kerk voor ons. 't Is zondag; de natuur is zonnig en hier en daar gaan de landbouwers kerkwaarts, de meest welvarende in eigenaardige driewielige wagentjes, door kleine paardjes getrokken. Die huisvader, netjes in 't zwart met zuiver wit linnen, met zijn dochtertjes op zulk een driewiel gezeten, deed mij denken aan een Engelschen farmer. Hoe 't komt weet ik niet, maar Terschelling had voor mij een Engelsche tint.

Engeland was in de vroegste eeuwen nauwer met ons verwant dan thans; want de voorvaderen der hedendaagsche Engelschen waren grootendeels van en over Nederland afkomstig. Friezen, Saksers, Noren en Anglen waren ook onze voorvaderen en spraken nauwverwante talen. Nederland en Engeland zijn onder verschillenden invloed allengs als twee takken van één stam uit elkaar geweken en de oude dialecten blijven als stamspruiten nog het langst op de afgezonderde eilandjes bewaard.

Eenzoo de kleederdracht. In de steden van Friesland en Groningen gaan de oorijzers hoe langer hoe meer uit de mode en dragen de vrouwen moderne kleeding. Op Terschelling ziet men de meeste vrouwen nog met den nationalen kaper, een eenvoudig zwart hoofddeksel met naar achter afhangende falie, dat zeer doelmatig is en niet, zooals de oorijzers en afschuwelijke kornetten, de natuur geweld aandoet. Dat hoofddeksel herinnerde mij meer aan de Saksers dan aan de Friezen en naderde tot de mutsen die ik de vrouwen in Hildesheim en Hanover zag dragen.

Ook vond ik houding en gelaat, zoowel bij mannen als vrouwen zachter, vriendelijker, niet zoo ruw en onbehouwen als vaak bij het Friesche landvolk.

Jammer dat op Terschelling de hedendaagsche barbaarschheid begint door te dringen en de meisjes en jongere vrouwen meer en meer den voormoederlijken kaper vaarwel zeggen, om zich te tooien met de herderinnehoedjes met dikke bundels kakelbonte, gemaakte bloemen, die uitvloeisels eener bedorven en zich zelve niet meer bewuste renaissance; door geestlooze en alleen winstbejagende koop-

lieden als het nieuwste van den dag aangeprezen. Ook hier karakterloosheid, onverschilligheid en daardoor zedelijke en maatschappelijke achteruitgang. Helpt ons daarom, landgenooten, om door leerscholen en museums, maar vooral door voorbeeld en wandel, het zelfbewustzijn op te wekken in de inrichting van ons dagelijksch leven.

Midsland heeft zijn oud karakter nog beter bewaard dan Westerschelling. De meeste huizen hebben trapgevels en dagteekenen uit de 17de eeuw, zijn echter netjes onderhouden. Vooral sedert het oude kerkgebouw door een nieuw is vervangen, heerscht er een algemeene wedstrijd om de huizen op te knappen.

Enkele woningen die ik bezocht, hadden inwendig nog den ouden stijl. Houten beschotten en bonte muurtegeltjes; de laatste zeer netjes onderhouden en, waar noodig, bijgewerkt met tegels uit de Harlinger fabriek. Hier en daar nog de sierlijke gesneden meubels der voorvaderen, kasten, bankjes, mangelplanken en vooral de klassieke stoven met koperen hengsels, waarmee de moedertjes oudtijds ter kerke gingen.

Doch ook hier komt SEM's kroost meer en meer de kunstschaten van het voorleden uit hun geheimste schuilhoeken opsporen, ten behoeve van de rijke zonen JAFET's, die in terugkeer tot het oude hun troost zoeken voor gemis aan oorspronkelijke kunst.

De oude volkskunst, het snijden in hout, elders in Nederland nagevoeg uitgestorven, leeft nog op Terschelling. Enkele landbouwers maken 's winters nog de voorvaderlijke stoven en bankjes en de aanleg daarvoor leeft ook in het jonge geslacht. Teekenen kennen zij niet; ze snijden met een gewoon mes een overoud type van versiering, dat hun als 't ware is aangeboren. Zoo zag ik op eenige stoven de samenvoeging van dieren- en planten-ornement, die den overgang van den oud-Noorschen tot den Christelijken stijl kenmerkt. Bij de Noren heerschte uitsluitend het dieren-ornement, vooral gekenmerkt in de kunstig dooreengevlochten slangfiguren, die hun hoogste ontwikkeling bereikten in de portalen der oude Noorweegsche kerkjes; bij de zuidelijke volken de verbasterde bladfiguren van den Romaanschen stijl, vooral zichtbaar in de oudste kerken van Noord-Duitschland.

De reusachtige worstelstrijd van het Noorden en het Zuiden, die nog voortduurt, heeft in de kunst reeds meermalen naar verzoening gestreefd en de edelste werken uit de Romaansche en Gothische bouwperioden geven blijk van dat streven. Thans heeft het Zuiden uit Pompeji, Troje, Olympia, Pergamus een geweldige versterking ge-

kregen; doch ook de Noordsche kunst verzamelt nieuwe krachten in hare arsenalen, de musea van Kopenhagen, Christiania en Stockholm. De wonderbaar aantrekkelijke motieven, die uit de forsche dieren-gestalten van het Noorden zijn voortgevloeid, dit onnavolgbaar dooreenslingerend vlechtwerk spreekt van een ernstig, innig gevoel, van een wereld van gedachten en een rusteloos nimmer eindigend streven.

Als de Terschellinger zijn houtsnijwerk blijft voortzetten, kan hij werkelijk het sein geven tot de wederopwekking der oud-vaderlandsche kunst, het groote doel van al ons streven op het gebied der kunstnijverheid; doch dan moet hij voorzichtig zijn met de keus van zijn modellen, en daarvoor liever de bronnen zoeken in Noorwegen dan in Parijs.

Niet ver van Midsland ligt midden in het bouwland een hooge heuvel, blijkbaar de puinhoop van een overoud gebouw, volgens sommigen een voormalige abdij, die door een onderaardschen gang met het strand in gemeenschap stond, zoodat de abdijbewoners het strandvondersbedrijf ongemerkt en op hun gemak konden uitoefenen. Onderaardsche gangen liggen nog altijd in de herinneringen en droomen van het volk.

Ik vermoed dat ernstige nasporingen op Terschelling nog belangrijke gegevens voor de oude geschiedenis van ons land zullen aan het licht brengen.

Voorbij Midsland zien we hier en daar elzenboschjes en hoog hakhout langs den weg. In een schaduwrijk elzenboschje, waar wij halt hielden, groeiden veel varens (*Polystichum spinulosum*) op den vochtigen grazigen bodem. De els, door HOLKEMA niet genoemd, is op Terschelling blijkbaar inheemsch en wederom een bewijs dat de bodem voorheen met het vasteland heeft saamgehangen. Langs de slooten ziet men hier en daar de elzen uit overoude stompen opschieten. Langs den weg vonden wij de blauwe klokjes (*Gentiana Pneumonanthe*), het glidkruid (*Scutellaria Galericalata*), den moerasdistel (*Sonchus palustris*), de waterkers (*Nasturtium palustre*), de behaarde boterbloem (*Ranunculus Plilonotis*), de bleeke duizendknoop (*Polygonum nodosum*), het penningkruid (*Lysimachia Nummularia*), den witten wilg (*Salix alba*) en den Canadapopel. De meeste dezer planten zijn door HOLKEMA voor Terschelling niet genoemd. Een dikwerf herhaald bezoek zal dus noodig zijn om de flora van Terschelling volledig te kennen. Vooral het penningkruid is merkwaardig omdat het op geen der andere Nederlandsche of Oostfriesche Noordzee-eilanden voorkomt. Ook zag ik op een der huisdaken het huislook of den donderbaard (*Sempervivum tectorum*), die voor

geen der andere eilanden is vermeld. De fraaie violetblauwe veldgentiaan (*Gentiana campestris*) bloeide hier slechts op eene enkele vochtige plaats, dicht bij een weiland. Brummels (*Rubus fruticosus*) groeien veel langs den weg en in het gras zeer algemeen de klit (*Lappa minor*), de boschkruiswortel (*Senecio sylvatica*), het duizendblad (*Achillea Millefolium*), de ratelen (*Rhinanthus major*), de herfst-paardebloem (*Leontodon autumnale*) en de ruwe paardebloem (*Thrinacia hirta*). Ziedaar een gezelschap dat zoo wat de smalle gemeente in het plantenrijk vertegenwoordigt.

Ongeveer een uur oostwaarts van Midland ligt het dorpje Hoorn, uit slechts weinige huizen en een overoude kerk bestaande. Die kerk had mij ook al naar Terschelling gelokt, want ik wist dat het een der oudste kerkjes van ons land is, en zeker door de eerste christenpredikers op de plaats van een voorchristelijk heiligdom opgericht. Deze kerk was waarschijnlijk aan SINT NICOLAAS, den beschermder der zeevaarders gewijd. De patroon van Terschelling was eigenlijk SINT BRANDAAN. Wat ODYSSEUS was voor de Grieken en SINDBAD voor de Arabieren, dat was SINT BRANDAAN voor onze zeevarende voorvaderen, en niets kon hen meer boeien dan de wonderbare lotgevallen en ontmoetingen van den zwervenden heilige. SINT BRANDAAN was de leerling van SINT PATRICK. Bij de invoering van het Christendom speelde Ierland als hoofdkwartier der nieuwe leer in het Noorden een groote rol.

Op het eiland Wieringen stond nog voor weinig jaren een niet minder oud kerkje, te Stroe, voormaals gewijd aan SINT WILLEBRORD, en zoo oud, dat het nog sporen van het heidendom droeg, namelijk een nagenoeg onkenbaar varkensbeeld (voor ruim een eeuw door den geleerden PALUDANUS beschreven), geplaatst boven een bijzonder lagen ingang aan de noordzijde. Men had mij gezegd dat ook aan het kerkje te Hoorn nog een dergelijk beeld bestond. Wie als ik, met zoo'n vraagstuk in zijn gemoed rondloopt, beseft hoe ik te moede was toen ik eindelijk het Hoornsche kerkje naderde. Het ligt op een kleine grazige hoogte, maar helaas, het oude muurwerk is met een laag Portland netjes opgeknapt. O, Portland-cement, beeld eener schoon-schijnende beschaving, die alle poëzie, maar ook alle waarheid en alle oorspronkelijkheid met uw nuchter logenkleed bedekt!

Met een kloppend hart liep ik om naar de noordzijde... Ja, wel een laag, doch sedert eeuwen dichtgemetseld poortje en daarboven wel de ruimte, maar geen varken!

Al mijne nasporingen waren te vergeefs. Niemand der bewoners kon mij inlichting geven. Later vernam ik dat alleen een der oudste

kerkeraadsleden zich herinnerde in zijn jeugd een beeldje aan de kerk gezien te hebben.

Over de beteekenis van het Wieringer varkensbeeld zijn verschillende gevoelens geuit. Sommigen dachten aan SINT ANTONIUS, anderen meenden dat het gediend had om de Joden uit de kerk te houden. PALUDANUS hield het voor een heidensch overblijfsel, te meer omdat hij dicht bij de kerk de grondslagen van een heidensch tempeltje ontdekte.

TACITUS zegt dat de noordelijkste volken, de Aestiërs, de Moeder des Heelals in de gedaante van een Everzwijn vereerden, en er zijn bewijzen genoeg dat bij de oude Noorsche volken Freya's Ever het heilige dier bij uitnemendheid was, en dat de gulden everkop op de helmen onzer vaderen heeft geschitterd. Een laatste herinnering leeft nog in SHAKESPEARE'S King Richard III:

he dreamt

To-night the boar had rased off his helm:

Nog wordt op Terschelling het Nieuwjaarsfeest eigenaardig gevierd met de boerenkermis, die op elk dorp twee dagen duurt en waarbij een varkenskop wordt opgedischt en borre-bier (borre, beer, zwijn) wordt gedronken. Dan gaan de landhuren in en worden overeenkomsten gesloten, gelijk bij de oude Noren boven den zoen-ever op het Joelfeest.

Peinzend stond ik voor het toegemetselde noorderpoortje, — het was geheel als bij de Wieringer kerk, — en een licht ging in mijn ziel op. Die lage poort, waardoor men slechts bukkende kon ingaan, was het werk der Noormannen, en het varken daarboven was het beeld van hunne godheid, voor wie zij de toen reeds christelijke Friezen dwongen, bij het ingaan der kerk deemoedig het hoofd te buigen. Dit vermoeden zou de geschiedenis bevestigen, want deze meldt dat de Noormannen de Friezen dwongen, hun huisdeuren lager te maken en op het Noorden te stellen, ten einde bij het uitgaan den noordelijken hemel hulde te bewijzen. Wellicht hebben die lage noorderpoortjes ook later nog gediend als ingang der »hoorigen», terwijl de zuiderpoort voor de heeren was bestemd.

Hieruit zou blijken dat het karakter der Noormannen wel woest, maar niet zoo vernielziek was als wordt voorgesteld. Zij lieten de boeren hun huis en hun godsdienst, maar met een bijtend schertsende voorwaarde.

Vindt iemand die Ever-vereering zonderling, hij zal bij onderzoek

leeren dat het wilde zwijn als beeld der geheimzinnig werkzame en vruchtbare Natuur geëerd is geweest bij tallooze volken der oudheid, van de Babyloniers en Phoeniciërs tot de noordelijkste stammen, waarvan TACITUS gewaagt, en dat het wroetende zwijn den mensch gebracht heeft op het eerste denkbeeld van de ploeg.

Wederom trekken we oostwaarts, over zandige, zonnige wegen en bereiken na een uur gaans de buurt Oosterend, de laatste bewoonde buurt aan deze zijde van het eiland. Meer en meer naderen wij de woeste, alles met een zandzee overstelpende duintoppen. Rechts ligt de Grie, een grazige strandweide, ten noorden door de duinen begrensd, ten oosten allengs in een dorre zandplaat overgaande. Die zandvlakte is hier en daar afgebroken door kleine spitse heuveltjes met donkere helmbossen gekroond en smouzeduintjes genoemd. Ver oostwaarts zien wij in het trillende blauw duidelijk de huizen van Ameland.

De duinen zijn hier schraal en schijnen geweldig te verstuiven. Hier en daar heide en vooral de reeds van ver zichtbare blauwe kruisdistel (*Eryngium maritimum*), hier »blauwe stiekels" en de bruin geschroeiide bladen van een zuringsoort (*Rumex crispus*).

Op de strandweide groeien zeer kleine exemplaren van bloembiezen (*Juncus bufonius* en *J. compressus*), het melkkruid (*Glaux maritima*) en de witte oogentroost (*Euphrasia officinalis*).

De Grie met haar blauwe stiekels is een geliefkoosd oord voor de pic-nics der eilanders.

Een echt Terschellingsche wagen voert ons van dit thans brandend heete terrein huiswaarts. 't Is een boerenwagen, forsch geleed, met drie paarden bespannen, berekend voor alle bewegingen op den ongelijken weg, groen en rood beschilderd en met witte huif en vuurroode zitkussens. De paarden zijn klein van ras, maar sterk en volhardend; het middelste loopt iets vooruit en speelt de hoofdrol. De voerman heeft leidsels en zweep eigenlijk niet noodig en ment door vriendelijke zachtklinkende Skielingsche uitroepen.

Deze rijtocht herinnert aan het prentje in HEEMSKERK's *Batavische Arcadia*. Meerdere wagens met vroolijke gezelschappen komen ons tegen; in allen wordt gezongen, maar het gezang is naief, eenvoudig, geheel anders dan het liederlijk dronkenmansgedreun, dat we zoo vaak in de groote brandpunten der beschaving hooren. We rijden Westerschelling binnen en de kinderen langs den weg roepen: »'n d'ed Weën!" een doode wagen, want ze hooren bij ons geen gezang.

Westerschelling is gebouwd op den westelijken uithoek van den duinketen, die het geheele eiland doorloopt. Van de Zuiderzee gezien, liggen de huizen tamelijk hoog, en enkele op zich zelf staande gebouwen vallen reeds bij het aankomen uit zee van ver in het oog, zooals het loodshuis van de stichting Willem Barents en het post- en telegraafkantoor.

Voorbij de laatste huizen voert de zandweg ons op het »Groene Strand», dat het eiland aan de westzijde begrenst. Dat Groene Strand is hoogst merkwaardig om zijn plantengroei. Breede zoden of bonken met een kort maar welig groen bekleed, waartusschen ondiepe, met zoet water gevulde kuilen. De bodem is zanderig, met zeeklei en sporen van veengrond, waarschijnlijk overblijfsels van een moerasveen uit een voormalige duinvallei, waarvan de omringende duinen binnenwaarts gerold zijn. Het Groene Strand ligt boven volzee, en wordt aan de west- en noordzijde beschut door een breede zandplaat, »de »Noordvaarder.»

Hier groeit een rijke flora van kleine plantenvormen: verschillende soorten van bloembiezen, waaronder *Juncus pygmaeus*, de *Schoenus nigricans* met zwarte bloem-aren, kleine rietgrassen (*Carex*), de watermunt, de hartshoorn (*Plantago Coronopus*), de fraaie rozeroode centaurie (*Erythraea*), de oogentroost, de aardbeiklaver, het zandkruid (*Lepigonum medium*) en de *Sagina stricta*, met witte stervormige bloempjes, het fijne witte duinvlas (*Linum catarticum*) en het zeer kleine bevallige duizendgraan (*Radiola linoides*). HOLKEMA noemt voor het Groene Strand alleen 45 plantensoorten op, waarvan ik vele heb teruggevonden. Deze planten vormen een strandweide, waar talrijke schapen en ook ander vee hun voedsel vinden.

Bij en in de plasjes tusschen de zoden wemelt het van kleine padden (*Bufo calamita*). Hier wordt men overtuigd dat het eiland zich voormaals veel verder westwaarts heeft uitgestrekt en de Vliestroom slechts een smalle afscheiding tusschen Vlieland en Terschelling gevormd heeft.

Aan de noorzijde van het eiland eindigt deze groene vlakke en gaat over in het breede, kale, eenzame strand, dat Terschelling ten noorden begrenst. Ik heb dit strand bezocht tot paal 18 (18 Kilometer van Westerschelling), waar de Smouzeduintjes beginnen en de duinreeks in de breede zandplaat overgaat, die Terschelling van Ameland scheidt.

De Noordvaarder ligt nog een goed eind langs dit strand: dan heeft men de opene zee vlak voor zich, de Noordzee, die zich van hier onafgebroken tot Spitsbergen en de Poolzee uitstrekt.

Het wakkere driespan voert ons door deze woeste streek, nu eens in flinken draf over de harde gedeelten van het strand, dan weer hijgend en zwoegend door mulle zandmassa's. Soms zijn we door het terrein gedwongen vlak langs het strand te rijden. Dan gaat de wagen duizelingwekkend schuin; de zee spoelt tusschen de wielen door; — geen nood, de voerman is er ook en zingt:

»O Skielinge mi laondsje!»

Rechts de duintoppen met wiegelende helmbossen, links de blauwe zee, voor ons uit het onafzienbare strand, in het nevelig verschiet met de zee ineensmeltend. Tallooze meeuwen, groot en klein, loopen zonder vrees rondom ons heen en weer. Op ongeveer de helft van onzen weg zien we een oud wrak in zee. De twee masten steken schuin omhoog als magere spoken; een eind verder de voetsporen van een mensch, die waarschijnlijk wrakhout gesprokkeld heeft. (Op Terschelling heet dit »juttent»).

Bij paal 18 houden we halt: De paarden worden uitgespannen op het barre zand en wij beklimmen het duin. Hier is een ontzettende wildernis. De onafgebroken werking van wind en zee heeft hier een tooneel geschapen, niet minder grootsch dan de werking van het onderaardsche vuur in vulkanische landstreken. Overal kegelvormige duintjes met uitgespreide helmbossen gekroond, en daar achter hooge, witte, geheel onbegroeide duinen, wier trotsche omtrekken aan bergtoppen boven de sneeuwlijn doen denken.

Hier vond ik behalve de gewone duinhelm (*Psamma arenaria*), een andere forsche grassoort (*Triticum juncaum*) met korte dikke bloemstengels en breede uitgespreide, afwisselend geplaatste aartjes en de zandhaver (*Elymus arenarius*), wier bloemstengels waren bedekt met een zwarte poederachtige stof, een parasiet, de *Uredo Carbo*, meer algemeen bekend als »de brand», een zeer gevreesd verschijnsel op onze graangewassen. De *Elymus* wordt vaak door de *Uredo* aangetast, terwijl de helm niets daarvan te lijden heeft.

De Oostzee-helm (*Psamma baltica*), een vorm met rosse en meer verdeelde bloempluimen, is door HOLLKEMA vermeld als groeiende op al de Noordzee-eilanden behalve Ameland. Ik heb haar echter op Terschelling vergeefs gezocht. Het gebied dezer plant strekt zich uit langs de kusten der Oostzee tot in ons land. Tot heden is zij niet zuidelijker dan Scheveningen en ook niet in Engeland gevonden.

Tegen het duin ligt een hutje, waar bij noodweer een man van

het een uur verwijderde Oosterend de zee komt bespieden, of er schepen in gevaar zijn, om dan het sein te geven aan de reddingsboot. Die hut doet onwillekeurig denken aan een vinkenhuisje. Een nachtverblijf daar bij stormweer moet indrukwekkend zijn.

Terschelling is de bakermat van vele geslachten van koene zeevaarders, het geboorteland van WILLEM BARENTS. Maar met den roem van onze zeevaart is ook die van Terschelling op dit gebied nagenoeg verdwenen en de inwoners zien hun bedrijf meer en meer tot den landbouw beperkt. Toch is het oude vuur niet geheel uitgebluscht en wordt door een bloeiende zeevaartschool aangewakkerd.

Zou toenemende gemeenschap met den vasten wal voor dit afgelegden landje en zijne eenvoudige en in 't geheel genomen, gelukkige bevolking wel nuttig zijn? Zou meer ontwikkeling en beschaving, meer rijkdom zelfs, dat eenvoudige leven niet kunnen vergiftigen? Zou ik kwaad gedaan hebben met mijn lof? Die gedachte heeft mij wel eens bezwaard, doch, als ik het wel beschouw, ten onrechte.

Niet op ons ligt de verplichting om dat kleine stuk Oud-Nederland als kraakporcelein, als een zeldzaam museumvoorwerp onder een stomp te beschermen. Maar op het kleine eiland ligt wel een verplichting om met alle kracht het oorspronkelijk element, dat daar nog leeft, voor verdere ontarding te behoeden, en ons, naar natuur en waarheid hijgende bezoekers, met nieuwe veerkracht te bezielen. Zegt niet dat gij klein en zwak zijt, Skielingers; denkt aan de Oud-Nederlanders in Zuid-Afrika!

Wij keeren over het Groene Strand terug. Het roode avondlicht gloeit over de donkergroene zoden. Overal stilte en rust. De lantaren op den Brandaris wordt aangestoken en weldra zien we ook het licht van Vlieland en het draaiende vuur van Ameland. Voor het Barentshuis zitten de oude zeelui met hun trouwe gezichten hun pijpjes te rooken, in kalme gesprekken verdiept, en ginder in de haven ligt de ranke boot, die ons morgen zal terug voeren naar het vasteland.

Haarlem, Januari 1885.